

УДК 821.161.3

ЖАНРОВА-СТЫЛИСТИЧНАЯ РАЗНАСТАЙНАСЦЬ ГІСТАРЫЧНАГА РАМАНА Ў БЕЛАРУСКАЙ РУСКАМОЎНАЙ ЛІТАРАТУРЫ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХХ СТАГОДДЗЯ¹

В.І. ПАЛУКОШКА

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск)

olproko200611@yandex.ru

Даследуюцца асноўныя прынцыпы і падыходы ў вывучэнні гістарычнай прозы, аналізуюцца жанравыя і тэматычныя асаблівасці беларускага рускамоўнага гістарычнага рамана другой паловы ХХ стагоддзя. Аналіз матэрыяла паказаў, што форма гістарычнага апаведу была даволі папулярнай у беларускай рускамоўнай раманістыцы мінулага стагоддзя. Рускамоўныя празаікі былі аднымі з першых, хто звярнуўся да гістарычнай тэматыкі ў пасляваеннай беларускай літаратуры. У рускамоўных гістарычных раманах таго часу апісваюцца падзеі як нацыянальнай, так і агульнаславянскай гісторыі і ахопліваюцца працяглы прамежак часу – ад IV да пачатку ХХ стагоддзя. Розныя па стылі і форме, творы беларускіх рускамоўных аўтараў (І. Мялы, К. Тарасова, І. Клаза, Э. Скобелева, С. Зайцава, М. Чаргінца) значна пашырылі падзейна-тэматычнае поле нацыянальнай гістарычнай прозы.

Ключавыя словы: рускамоўная літаратура, беларуская літаратура, гістарычны раман.

Уводзіны. Гістарычны раман, як і гістарычная проза ў цэлым, ужо доўгі час з’яўляецца адным з самых папулярных жанраў сярод пісьменнікаў і чытачоў, акрамя таго, ён захоўвае пастаянную даследчыцкую цікавасць з боку навукоўцаў. Апошнія, у сваю чаргу, імкнуцца не проста прааналізаваць і сістэматызаваць мастацкі матэрыял, а і вылучыць жанравыя дамінанты, прапанаваць пэўную ўнутранаю класіфікацыю.

Асноўная частка. Адным з найбольш дыскусійных застаецца пытанне вызначэння жанру гістарычнага рамана. Многія даследчыкі (Л. Аляксандрава, І. Варфаламееў, А. Баканаў, Г. Ленюль, В. Малкіна) разглядаюць гістарычны раман як асобны жанр са сваёй унутрыжанравой класіфікацыяй. Іншыя ж лічаць неправамерным наданне гістарычнаму раману самастойнага жанравага статусу, таму што ён, нягледзячы на своеасаблівасць тыпалагічных форм і вялікую колькасць тэматычных разнавіднасцей, не мае ўласнажанравых адзнак, якія адрознівалі б яго ад рамана ўвогуле. Гістарычны раман – як і ваенны, палітычны, сацыяльны – усё роўна застаецца раманам. Мы таксама разглядаем як жанравую разнавіднасць.

Асноўнымі прыкметамі гістарычнага рамана, якія дазваляюць вылучыць яго з кола іншых разнавіднасцей жанру, а гістарычную прозу адрозніць ад гарадской, вясковай, авантурнай, з’яўляюцца, папершае, адлюстраванне гістарычных падзей і асоб. У прынцыпе, любая гістарычная падзея можа стаць асновай мастацкага твора, аднак часцей за ўсё ў поле зроку аўтараў гістарычнай прозы трапляюць пераломныя моманты гісторыі, звязаныя са станаўленнем дзяржавы, абаронай яе ад ворагаў, буйным народным паўстаннем, якое паўплывала не толькі на лёсы людзей, але і вызначыла, у пэўным сэнсе, лёс краіны. Што ж тычыцца гістарычнай асобы, то, як трапіла адзначыла Н. Старыкава, “наяўнасць у гістарычнай прозе цэнтральнага героя – рэальнай гістарычнай асобы – прыкмета для жанру дастатковая, але зусім не неабходная” [1, с. 40]. Сапраўды, гістарычных твораў, дзе ў ролі асноўных дзеючых асоб выступаюць выдуманая персанажа, а сапраўдныя – толькі ў якасці другарадных, даволі шмат.

Па-другое, значнай характарыстыкай гістарычнага рамана наяўнасць гістарычнай дыстанцыі паміж аўтарам і эпохай, пра якую ён піша, а таксама (не менш важна) паміж чытачом і эпохай. Як заўважыў І. Варфаламееў, “гістарычным можа быць прызнаны толькі такі раман, у якім малююцца падзеі і людзі тых пакаленняў, што ўжо пайшлі з жыцця, і не можа быць аднесены да такога, калі ў ім расказваецца пра падзеі, сведкамі і ўдзельнікамі якіх з’яўляюцца людзі, якія жывуць і цяпер” [2, с. 8]. Такім чынам, у гістарычным рамане не толькі аўтар, але і чытач не можа быць сведкам падзей, якія апісаны ў творы. На думку Дз. Нікалаева, “натуральнай часовай дыстанцыяй, што аддзяляе гістарычнае мінулае (а не мінулае ўвогуле) ад сучаснасці, трэба лічыць перыяд, неабходны для змены пакаленняў” [3, с. 482]. І ў гэтым выпадку расійскі даследчык гаворыць пра змену чытацкага пакалення, выключаючы пры гэтым людзей-доўгажыхароў.

Трэцяй асаблівасцю гістарычнага рамана выступае дакументалізм як фактычная аснова твора. Менавіта дакумент (летапісы, успаміны, дзённікавыя запісы мінулых эпох, навуковыя працы гісторыкаў) пры пільным вывучэнні і творчым асэнсаванні дазваляе пісьменніку, а разам з ім і чытачу, не толькі ўявіць рэчывы свет пэўнага гістарычнага перыяду, але і наблізіцца да спасціжэння псіхалогіі чалавека мінулага, атмасферы часу. У адрозненне ад навукоўцаў, якія павінны прытрымлівацца толькі фактаў,

¹ Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы БРФФД.

пазбягаючы дадумвання, пісьменнік мае большую свабоду. Ён не толькі можа ўводзіць персанажаў, не зафіксаваных у дакументах, прыдумваць асобныя падзеі, але і адхіляцца ад фактаў гістарычнай рэчаіснасці: парушаць храналагічную паслядоўнасць некаторых падзей, надзяляць пэўнымі рысамі характару гістарычных персанажаў ці вылучаць асобныя з іх. Праўда, у такім выпадку мастацкія выдумка і домysel не павінны супярэчыць гістарычнай праўдзе, і пісьменнік абавязкова павінен памятаць пра гістарычную дакладнасць і мастацкую праўдападобнасць.

Што ж тычыцца тыпалогіі гістарычнага рамана, то тут навукоўцы таксама яшчэ не прыйшлі да нейкага кансэнсусу. Кожны прапаноўвае сваю тыпалагічную мадэль, беручы за аснову тэматычны прыцып ці розныя змястоўна-структурныя прыкметы. Так, напрыклад, Л. Аляксандрава ў аснову падзелу гістарычнай прозы прапаноўвае пакласці “суадноснасць галоўнага героя з падзеямі, якія адлюстроўваюцца, а таксама ступень мастацкага домysлу і вымыслу” [4, с. 6] і вылучаць два самастойныя жанры: гістарычны раман, дзе галоўным героем выступае канкрэтная гістарычная асоба, і раман на гістарычную тэму (у адрозненне ад раманаў пра сучаснасць), дзе расказваецца пра выбітныя гістарычныя падзеі праз лёсы выдуманых персанажаў.

У аснову класіфікацыі І. Варфаламеева таксама пакладзена тыпалогія вымыслу і асобы галоўнага героя. Абапіраючыся на іх, даследчык вылучае “тры ярка выражаныя жанры”: гісторыка-рэалістычны, гісторыка-рамантычны і гісторыка-нарысавы [2, с. 112]. Сярод твораў гісторыка-рэалістычнага жанру І. Варфаламееў размяжоўвае таксама тры ўнутрыжанравыя разнавіднасці: сацыяльна-гістарычны раман (аповесць), ваенна-гістарычны і рэвалюцыйна-гістарычны раман (аповесць). Гісторыка-рамантычны жанр таксама характарызуецца сваёй дыферэнцыяцыяй. Так, у межах гісторыка-біяграфічнага рамана (аповесці) літаратуразнавец вылучае раман-біяграфію і гісторыка-грамадзянскі раман, а гісторыка-прыгодніцкі раман (аповесць) падзяляе на раман-легенду, раман-паданне, раман-прыпавесць і вычварны раман. Акрамя таго, сярод твораў гісторыка-рамантычнага жанру вылучаецца і гісторыка-бытавы раман.

Да аналізу праблематыкі і характару асноўнага канфлікту звяртаецца Н. Старыкава, вылучаючы ў якасці вядучых тыпаў гістарычнага аповеду гісторыка-біяграфічны, гісторыка-філасофскі і гісторыка-сацыяльны раманы. Даследчыца лічыць, што існуючыя тыпалагічныя мадэлі “дапамагаюць неяк арыентавацца ў вялікай плыні гістарычнай прозы”, а “іх разнастайнасць, адрозненне падыходаў аўтараў толькі падцвярджаюць незавершаны, адкрыты характар жанравай структуры гістарычнага рамана” [1, с. 43]. Сапраўды, гістарычны раман, як і раман увогуле, трансфармуецца і развіваецца. Ужо даўно страцілі сваю актуальнасць творы гісторыка-рэвалюцыйнай тэматыкі і ленініаны, а ў кола чытацкіх і навуковых інтарэсаў часцей і часцей трапляюць крыпгагістарычныя (пра “таёмную гісторыю”) і альтэрнатыўнагістарычныя (пра тое, што магло быць, калі б...) раманы [5], якія знаходзяцца на мяжы гістарычнай і фантастычнай прозы. Акрамя таго, апошнім часам да ліку гістарычных (на нашу думку, неправамерна) далучаюць і ваенныя раманы.

Аб’ектам нашага даследавання ў дадзеным артыкуле абраны беларускі гістарычны раман рускамоўных аўтараў. Дасюль айчынай крытыкай аспрэчваецца факт прыналежнасці рускамоўнай літаратуры да нацыянальнага прыгожага пісьменства, пры гэтым вызначальным фактарам у дадзеным пытанні выступае выключна мова напісання твора. Самі ж творы рэдка трапляюць у кола навуковых інтарэсаў беларускіх літаратуразнаўцаў.

У 1950-я гады рускамоўныя праязікі былі аднымі з першых, хто звярнуўся да гістарычнай тэматыкі ў пасляваеннай беларускай літаратуры (роман М. Садковіча і Я. Львова “Георгій Скаріна” (1951), аповесці М. Садковіча “Повесть о ясном Стахоре” (1956), І. Клаза “Жарцы” (1955), “Подснежники” (1958) і інш.). Як вядома, у розныя часы актуальныя розныя жанры і жанравыя формы, а разам з тым і розныя тэмы. Гэта тычыцца і гістарычнай прозы, на пэўных этапах развіцця якой у поле зроку пісьменнікаў трапляюць розныя кропкі гісторыі. У святле сучаснасці то адны, то другія гістарычныя падзеі становяцца важнымі і цікавымі.

Тэматычная карта рускамоўнай гістарычнай прозы другой паловы XX ст., адлюстроўвае два асноўныя тэматычныя блокі: 1) падзеі, так ці інакш звязаныя з агульнай гісторыяй трох “братніх народаў” – беларускага, рускага, украінскага; 2) падзеі ўласнай нацыянальнай гісторыі. Зразумела, што гэты падзел даволі ўмоўны, так як доўгі час гісторыя ў нас сапраўды была агульнай. Аднак гаворка ідзе хутчэй не пра самі падзеі, а пра літаратурную актуалізацыю агульнага і адметнага ў гістарычным развіцці краіны.

Даволі працяглы час у рускай (яшчэ з XIX ст.) і, канешне ж, украінскай (асабліва XX ст.) літаратурах была вельмі папулярнай тэма казацкага паўстання і яго наступстваў. Не абышла яна і беларускую рускамоўную літаратуру.

Гісторыя Беларусі багатая на падзеі, а XVII ст., як і Казацка-сялянская вайна (1648–1651 гг.), займае ў гэтым сэнсе асаблівае месца. Як адзначае беларускі гісторык С. Чаропка, у гэтай вайне “перапляліся такія з’явы, як уварванне ўкраінскіх казакоў на Беларусь і грандыёзнае па сваёй сутнасці сялянскае паўстанне, якое стала вынікам зліцця сацыяльных, нацыянальных, рэлігійных, культурных

супярэчнасцей у адзіны комплекс. Паўднёвая і Усходняя часткі Вялікага княства Літоўскага – беларускае Палессе і Падняпроўе пераўтварыліся ў арэну барацьбы паміж двума варагуючымі бакамі” [6, с. 37].

Менавіта гэтыя падзеі, а дакладней – паўстанне 1648 года ў палескім горадзе Пінску гараджан і сялян сумесна з казакамі супраць войскаў гетмана Радзівіла – апісваюцца ў рамане Іллі Клаза “Белая Русь” (1977). У творы аўтар даволі рэалістычна і падрабязна паказвае побыт тагачасных жыхароў Полацка і асабліва Пінска: “Шумен и люден Пинск. Много тут разных цехов – скорняки, ковали, шапочники, седельники, шорники, оружейники, золотари. И все изделия на базаре. Сразу бросилось Алексашке в глаза то, что одёжки здесь люд пошивает по-своему. Порты на разные цвета крашены. Даже красные видал. Рубахи расшиты и сильнее отбелены. Видно, лён здесь получше. А бабы и девки в цветастых сарафанах и кофтах с широкими рукавами, прошитыми шелковыми нитками” [7, с. 27].

У рамане І. Клаза галоўнымі персанажамі з’яўляюцца беларускія рамеснікі, якія, падтрымліваючы казакоў, выступаюць супраць Берасцейскай уніі і бязбожных падаткаў панства, а таксама за тое, каб “есми вовеки вси едино были...– Русские, белорусцы, украинцы...” [7, с. 298]. Мастацкая канцэпцыя ў дадзеным выпадку даволі традыцыйная для сацрэалізму, дзе “галоўнымі персанажамі савецкага гістарычнага тэатра заўсёды былі тры <...> героі: Правіцель (улада), Гістарычная заканамернасць (вобраз улады) і Народныя масы” [8, с. 880]. Пры аналізе мастацкага матэрыялу Я. Драбенка вылучае галоўнае клішэ сацрэалістычнай літаратуры: сялянскія паўстанні – гэта добра, аднак самі паўстанцы не разумеюць сапраўдных прычын свайго становішча, а гісторыя краіны ў творах сацрэалізму “ператварылася ў гісторыю “дружбы народаў” [8, с. 887]. Праўда, дзе-нідзе ў рамане І. Клаза прасочваецца сумненне ў магчымасці будучага дабрабыту, бо “круто и на Руси” [7, с. 299] ды і “казаки про свою землю думают. А на Белую Русь идут не затем, чтобы тебя боронить от панов. Чужими руками жар грести надумали. Туго им – сюда подались. Кончится война, и уйдут к себе в степи. А тут хоть пропади пропадом!” [7, с. 37]. Аднак гэтыя думкі не спыняюць галоўных герояў у іх барацьбе, якая для многіх заканчваецца трагічна.

Казакі выступаюць цэнтральнымі персанажамі і ў гістарычных раманах рускага пісьменніка Беларусі Івана Мялы “Принада” (1982) і “Овсяный бунт” (1986), творах даволі цікавых у стылістычным плане. Асабліва гэта тычыцца рамана “Принада”, дзе назіраецца схільнасць аўтара да фантазмагорыі і гратэску, пэўная фрывольнасць.

У рамане разам з казакамі дзейнічаюць і беглыя палешукі, а само дзеянне – як “Принады”, так і “Овсяного бунта” – адбываецца на радзіме пісьменніка, у расійскім горадзе Старадубе (Бранская вобласць). Твор па сваім стылі вельмі нагадвае ўкраінскі хімерны раман, які быў асабліва папулярны ў 70–80-ыя гады мінулага стагоддзя, а назву атрымаў ад “хімернага рамана з народных вуснаў” А. Ільчанкі “Козацкому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа Молодица” (1958).

Цэнтральная ідэя гістарычных твораў І. Мялы ў многім тоесная мастацкай канцэпцыі рамана “Белая Русь” І. Клаза. Так, героі першага разумеюць, што “вся разбогатевшая войскова старшина... разбогатела не оттого, что сами работали в поле, а народ свой украинский до нитки раздевали” [9, с. 140], і ўлады клапоцяцца толькі пра свой дабрабыт, а пан усюды аднолькавы: што “по ту сторону Сожа, что по эту – два лаптя пара!” [10, с. 157]. Аднак, калі ў “Принаде” сяляне толькі ў фінале пераконваюцца ў нязменнасці і несправядлівасці ўлад, то палешукі І. Клаза ўжо на пачатку твора ведаюць, што расійскі цар нічым не лепшы за польскага караля. Вырашальным фактарам у дадзеным выпадку пры далучэнні да паўстаўшых казакоў выступае праваслаўная вера. Менавіта яна, на думку аўтараў, была непарыўнай павяззю паміж беларускім, украінскім і рускім народамі ў тыя часы.

Пытанні веры ўздымаюцца і ў рамане Эдуарда Скобелева “Мирослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем” (1979). Тут, як і ў многіх гістарычных раманах савецкай эпохі, дзеянне адбываецца ў часы Кіеўскай Русі X стагоддзя, аднак пераважна на беларускіх землях. У аснову сюжэта пакладзены падзеі рэлігійнай вайны, якую выклікала хрышчэнне Русі князем Уладзімірам. Як заўважыў гісторык Н. Шашкевіч у рэцэнзіі на раман, “Скобелеў – першы, хто выступае з мастацкай версіяй гісторыі дрыгавічаў” [11, с. 173], у той час, калі яшчэ не з’явілася спецыяльнае шырокае даследаванне, прысвечанае гэтаму пытанню.

Паводле формы раман Э. Скобелева ўяўляе сабой літаратурную і тэксталагічную містыфікацыю. У першым выпадку мы маем справу са старажытным рукапісам канца X ст., праўда, апрацаваным спецыялістам. Гэтая праца назіраецца не толькі па грунтоўных гістарычных, этнаграфічных каментарыях, якія становяцца неад’емнай часткай рамана, але і па ўстаўках асобных слоў у тэксце, указанні пропускаяў пашкоджаных і таму нечытабельных месцаў. Асаблівасцю рамана з’яўляецца і яго стылізаваная пад стараславянскую мову. Гэта крыху ўскладняе чытанне і ўспрыманне тэксту, тым больш для непадрахтаванага чытача. Аднак асаблівасць аўтарскай задумкі патрабуе менавіта такога формавяўлення.

“Па меры сваіх сіл я імкнуўся ўзнавіць гістарычную праўду” [12, с. 425] – прызнаецца Э. Скобелеў. Для гэтага, відаць, ён прапаноўвае нам, чытачам, іншы погляд на падзеі таго часу, іншую – альтэрнатыўную – гісторыю. Выкарыстоўваючы прыём імітацыі мемуараў, пісьменнік стварае псіхалагічны эффект прысутнасці суб’ядніка-апаведача. Мы перажываем хрышчэнне Русі разам з чалавекам, якога прымушаюць адступіцца ад сваёй веры, і глядзім на ўсё вачамі не хрысціяніна-верніка, не манаха, а аязычніка,

у якога ёсць свой погляд на тое, што адбываецца вакол. Аўтар дазваляе нам паглядзець на вядомыя падзеі і гістарычных асоб у іншым ракурсе – тое, што традыцыйна лічылася добром, у рамане выступае злом: прызнання Праваслаўнай Царквой святымі князь Уладзімір і княгіня Вольга – вераломнымі злачынцамі, княгіня Рагнеда (сімвал гордасці і патрыятычнай вернасці ў нацыянальнай міфалогіі) – разбэшчанай вераадступніцай.

Э. Скобелеў прапаноўвае і свае версіі вядомых фактаў. Так, у адрозненне ад агульнадзяржаўных летапісаў, гісторыю славянства ён вядзе ад сына багіні Магожы Скалона і яго сыноў – Чэсна, Лузга і Подда. Акрамя таго, чытач становіцца сведкам вераломнага забойства князя Алега і выдуманна афіцыйнай версіі пра ўкус змяі, што выпаўзла з магілы памерлага каня. Зусім па-іншаму малюецца і гісторыя выбару веравызнання князем Уладзімірам, які толькі прыкінуўся аслеплым, а пасля хрышчэння цудоўным спосабам вылечыўся.

Такім чынам, у чытача з’яўляецца магчымасць (ці ілюзія такой) пранікнуць у гісторыю знутры і паназіраць за працэсам яе “напісання”. Нягледзячы на пэўныя элементы постмадэрнісцкай паэтыкі, асабліва ўвага ў рамане Э. Скобелева надаецца праблемам этычнага выбару, грамадзянскай актыўнасці, маральнай устойлівасці асобы.

Гэта ж тычыцца і гісторыка-прыгодніцкага рамана “Свидетель: Записки капитана Тимкова” (1987; часопісная публікацыя – 1986), які, як і папярэдні твор аўтара, таксама мае форму стылізаваных успамінаў. Аднак дзеянне на гэты раз адбываецца ўжо пераважна ў сталіцы Расійскай імперыі другой паловы XVIII ст., калі на чале вялікай дзяржавы непрацягла час знаходзіўся Пётр II.

Галоўны герой, ён жа і апавядальнік, капітан Цімкоў становіцца не толькі сведкам палітычнай змовы супраць імператара, але і актыўным абаронцам дзяржаўных інтарэсаў. Ён выкрывае антыдзяржаўную дзейнасць масонаў, да апошняга моманту, як можа, бароніць імператара, які для капітана быў увасабленнем Айчыны (“Не Пётр Фёдорович вовсе лежал бездыханным – лежало простёртое ниц бедное отечество моё” [13, с. 297]). Аднак, нягледзячы на свае актыўныя дзеянні, герой не здолее перамагчы абставіны і змяніць ход гісторыі.

У дадзеным творы элементы дэтэктыва і палітычнага рамана даволі ўдала ўпісваюцца ў прыгодніцкую фабулу, дзе да таго ж прысутнічае і любоўная гісторыя. У палітычнай мастацкай літаратуры, па назіраннях украінскага даследчыка Е. Полудзенья, абавязкова прасочваецца “ідэалагічнае процістаянне дзвюх сістэм” [14, с. 54], а канфлікт “мае яскрава выражаны антаганістычны характар, дзе адбываюцца сутыкненні сацыяльных, ідэалагічных, палітыка-светапоглядных ідэй” [14, с. 53]. У рамане Э. Скобелева “Свидетель” нешматлікае кола патрыётаў (капітан Цімкоў, князь Матвееў) спрабуюць перашкодзіць масонам атрымаць рэальную ўладу і тым самым змяніць сацыяльную палітыку краіны, дзе і так “хозяйства разорены оттого что вконец разорён холоп. Уж коли на Руси холоп поднимает топор на господина, звать, достиг он крайности и не осталось ему более надежды...” [13, с. 119]. Аднак гэтыя намаганні аказваюцца марнымі. І нават Пётр II не здольны кардынальна змяніць што-небудзь у сваёй дзяржаве: “Но государь, хотя и полагал себя независимым от них [масонаў – В. П.], слишком привык к чужим льстивым и хвалебным советам и уже не мог принять собственное, никем не одобренное решение. Слишком возвысившийся господин оказался, как всегда, рабом своих рабов” [13, с. 261].

Матыў улады з’яўляецца скразным і ў рамане Канстанціна Тарасава “Погоня на Грюнвальд” (у часопіснай публікацыі 1980 г. і ў асобных выданнях да 1992 г. падаецца як аповесць). Аднак у дадзеным выпадку ён разглядаецца пераважна ў маральна-этычным і філасофскім аспектах, на якія і робіцца асноўны акцэнт. У творы два галоўныя героі (Андрэй Ільніч і Вітаўт) і адпаведна дзве сюжэтныя лініі, якія падзяляюць усіх персанажаў на два ўмоўныя блокі – улада і народ. У крытычныя для дзяржавы моманты (у творы гэта Грунвальдская бітва) гэтыя сілы здольныя аб’яднацца і дзейнічаць як адно цэлае на карысць агульнай справы. І чым мацнейшай, як паказаў К. Тарасаў, была павязь, тым больш драматычным з’яўляецца разрыў, які мае непрыемныя наступствы, і перш за ўсё, для народа.

Што ж да ўлады, то ў творы яе вобраз атрымаўся даволі каларытным і шматаспектным, дзякуючы раскрыццю сутнасці характараў Вітаўта, Ягайлы, Кейстута, Сігізмунда, вялікага магістра Ордэна Юнгінгена. Вельмі часта гэтая сутнасць рэалізуецца праз персанальнае прадстаўленне герояў сродкамі ўнутранага маналогі і няўласна-простай мовы, а таксама праз характарыстыкі іншых персанажаў. Так жонка Вітаўта, Ганна, перажываючы смерць сваіх дзяцей, прыходзіць да высновы, што “прогневали они бога, она и князь, бог никогда не доверит им детскую душу. Вы хотели власти, скажет бог, рвались к власти, всем жертвовали ради неё – так насладитесь своим властвованием! Но цену за такую радость вы назначили сами – дети. Отдали их в залог врагу; враг уничтожил ваш залог. Вы знали, что рискуете их жизнями. Забудьте о них и радуйтесь тому, что получили за них, – всеобщему подобострастью. Зачем вам дети, если муж твой не любит детей? Он грешен навечно, он – Ирод, на нём несмыслимый грех детоубийства. Или не князь Витовт приказал зарезать сто псковских младенцев? И нашлись душегубы, и выполнили веление, и сто детских сердечек замерли, разорванные калёным железом” [15, с. 174].

Разам з пытаннем ахвяры дзеля ўлады К. Тарасаў узяў і праблему пакарання, якое абавязкова павінна прыйсці за злачынствы, наўмысныя ці не. "...А как наших посекали в городе, когда Ольгу убили, стыд меня стал мучить, Андрей. Коложа в уме стоит, – признаецца адзін з персанажаў рамана. – И мы ведь коложан мордовали. Аки звери бешеные носились, кровь, как воду, пускали. Я сам, вот этой рукой, беззащитных людей с коня сек. Может, тоже чью-то невесту... Воздалось мне" [15, с. 183]. Такім чынам, у гістарычным рамана "Погоня на Грюнвальд" мы можам назіраць не толькі дэталёвае апісанне гістарычных падзей і прысутнасць гістарычных асоб, але і псіхалагічную заглябленасць у распрацоўцы вобразаў. І, па трапным назіранні В. Шынкарэнка, падобная "канцэнтрацыя дзеяння на духоўным свеце герояў не выключае насычанасці прасторы аповесцей і рамана прэзентацыя дакладнымі гістарычнымі фактамі і дэталімі, побытавымі, тапанімічнымі і тапаграфічнымі рэаліямі" [16, с. 80].

Праблема ўлады і ахвяравання падымаецца і ў гістарычным рамана-быліне Сяргея Зайцава "Побежда – оглянись" (1986), дзе супрацьпастаўляюцца славянскі правадыр Бож і кёнінг готаў Германарых, якія таксама ахвяруюць сваімі сынамі (ці гатовыя ахвяраваць, як Бож). Аднак матывы, якія іх штурхаюць на гэта, розныя. Так, Германарых жорстка карае сына, помсцячы за ганьбу (жонка Германарыха здраджвае мужу з ягоным сынам Рандверам і спрабуе разам з ім збегці ў краіну антаў). А Бож гатовы ахвяраваць спадкаемцам, каб уратаваць ад гібелі сваіх падданных. Менавіта праз матывацыю раскрываецца сутнасць двух уладароў: жорсткага і бязлітаснага Германарыха і мудрага і справядлівага Божа.

Апісваючы ў сваім творы прамінулае (далетапісныя часы), звычайна пісьменнік вымушаны абпірацца на асобныя навуковыя рэканструкцыі археалагічных знаходак і, у большай ступені, на ненавуковыя крыніцы: мову і вусную народную творчасць. Дзеянне рамана С. Зайцава "Побежда – оглянись" адбываецца на беларускіх землях IV стагоддзя нашай эры. Звестак пра далетапіснае мінулае ўсходніх славян захавалася вельмі мала. Напрыклад, аўтары навукова-папулярнай кнігі "Беларусь далетапісная" І. Маслянічына і М. Багадзяж, сярод асноўных крыніц называюць кнігі Герадота, асобных арабскіх падарожнікаў, "Гетьку" гоцкага гісторыка VI стагоддзя Іярдана, "Магілёўскую хроніку", "Віцебскі летапіс", "Вялесаву кнігу" (сапраўднасць якой аспрэчваецца некаторымі навукоўцамі), а таксама народныя эпасы: германскую "Сагу аб Тыдрыку Бернскім" і рускія быліны [17]. На Беларусі вядомы толькі адзіны запіс гэтага жанру ("Пра Іллю Мурамца, вызваліцеля Себежа"), зроблены на беларуска-рускім памежжы. Аднак асобныя быліны змяшчаюць звесткі пра беларускія землі і беларускіх князёў.

Аўтарская ж мадыфікацыя рамана, відаць, можа тлумачыцца не столькі жаданнем "ліквідаваць прабелы" беларускай народнай эпічнай традыцыі, колькі спробай абгрунтаваць своеасаблівую паэтыку твора, дзе рэалістычнымі падаюцца бітвы з пачварамі і магічныя пераўтварэнні. Такое блізкае суседства рэальнага з казачным і містычным з'яўляецца характэрным для народнага эпасу. Геналагічнай рысай быліны, паралельна з гістарычнай рэальнасцю, фалькларысты адзначаюць і "наяўнасць густога пласта фантастыкі, міфалагічных рэмінісцэнцый, слядоў магіі і анімізму" [18, с. 24], што так ці інакш адлюстравана і ў рамана "Побежда – оглянись".

Да гістарычных раманаў можна аднесці раман (у асобным выданні 1988 года прызентуецца як аповесць) Мікалая Чаргінца "Приказ № 1" (1985), у якім распавядаецца пра падзеі напярэдадні кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 года, а дакладней – пра арганізацыю беларускай працоўнай міліцыі. Аднак жаданне аўтара паказаць як паўсядзённасць новастворанай міліцыі (першыя справы і цяжкасці, з якімі давалося сутыкнуцца), так і падзеі, што гэтаму напярэднялі (падпольная рэвалюцыйная дзейнасць як у тагачасным Мінску, так і на фронце) не было ясна рэалізаваным. Гэта, у першую чаргу, праявілася ў сюжэтна-кампазіцыйнай разрозненасці твора, дзе галоўны герой Міхайлаў-Фрунзе паступова адыходзіць на задні план і амаль не дзейнічае – а толькі час ад часу згадваецца – у развіцці дзеяння. Гэтая частка падаецца больш удалай, яна ж дазваляе ахарактарызаваць твор як гісторыка-міліцэйскі раман.

Заклучэнне. Такім чынам, у беларускай рускамоўнай раманыстыцы другой паловы мінулага стагоддзя форма гістарычнага апавяду была даволі папулярнай. Творы гэтай групы ахопліваюць працяглы прамежак часу – ад IV да пачатку XX стагоддзя – і апісваюць падзеі як нацыянальнай, так і агульнаславянскай гісторыі. Розныя па стылі ("хімернасць" І. Мялы, псіхалагізм К. Тарасава, кананічны сацрэалізм І. Клаза) і форме ("дума о минувшем" і запіскі Э. Скобелева, раман-быліна С. Зайцава, гісторыка-міліцэйскі раман М. Чаргінца), творы рускамоўных аўтараў не толькі пашыраюць падзейна-тэматычнае кола нацыянальнай гістарычнай прозы, але і робяць яе больш разнастайнай у літаратуразнаўчым аспекце.

ЛІТАРАТУРА

1. Старикова, Н. Н. Исторический роман. К проблеме типологии жанра / Н. Н. Старикова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9, Филология. – 2007. – № 2. – С. 39–48.
2. Варфоломеев, И. П. Советская историческая романистика: проблемы типологии и поэтики / И. П. Варфоломеев. – Ташкент: «ЎКІТУВЧИ», 1984. – 112 с.

3. Николаев, Д. Д. Русская проза 1920 – 1930-х годов: авантюрная, фантастическая и историческая проза / Д. Д. Николаев ; отв. ред. О.Н. Михайлов. – М. : Наука, 2006. – 688 с.
4. Александрова, Л. П. Русский советский исторический роман и вопросы историзма литературы социального реализма : автореф. дис. ...д-ра филол. наук: / Л. П. Александрова ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев, 1974. – 52 с.
5. Лобин, А. М. Повествовательное пространство и магистральный сюжет современного историко-фантастического романа [Электронный ресурс] / А. М. Лобин. – Ульяновск : УлГТУ, 2008. – 132 с. – Рэжым доступу: <http://venec.ulstu.ru/lib/disk/2008/Lobin.pdf> – Дата доступу: 02.08. 2010.
6. Чаропка, С. А. Гістарыяграфія Казацка-сялянскай вайны 1648 – 1651 гг. на Беларусі / С. А. Чаропка // Изв. Гом. гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2006. – № 2 (35). – С. 37–44.
7. Клаз, И. Белая Русь. / И. Клаз. – Минск : Маст. літ., 1977. – 304 с.
8. Дробенко, Е. «Занимательная история»: исторический роман и социалистический реализм / Е. Дробенко // Соцреалистический канон : сб. ст. под общ. ред. Х. Гюнтера и Е. Дробенко. – СПб : Академический проект, 2000. – С. 874–895.
9. Мяло, И. Овсяный бунт / И. Мяло. – Минск : Маст. літ-ра, 1986. – 318 с.
10. Мяло, И. Принада / И. Мяло. – Минск : Маст. літ-ра, 1982. – 271 с.
11. Сташкевич, Н. Дреговичи: легенда и быль / Н. Сташкевич // Неман. – 1980. – № 12. – С. 172–175.
12. Скобелев, Э. Мирослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем / Э. Скобелев. – Минск : Маст. літ-ра, 1979. – 432 с.
13. Скобелев, Э. Свидетель: (Записки капитана Тимкова) / Э. Скобелев. – Минск : Маст. літ-ра, 1987. – 303 с.
14. Полудень, Є. О. Публіцистичне начало в політичному романі 70–80-х років / Є. О. Полудень // Радянське літературознавство. – 1985. – № 10. – С. 51–57.
15. Тарасов, К. И. Погоня на Грюнвальд / К. И. Тарасов. – Минск : ПКМП «Оракул», 1992. – 288 с.
16. Шынкярэнка, В. К. Нястомных пошукаў дарога: Праблемы паэтыкі сучаснай гістарычнай прозы / В. К. Шынкярэнка. – Мінск : Белар. навука, 2002. – 208 с.
17. Масляніцына, І. А. Беларусь далетапісная: гістарычныя нарысы / І. Масляніцына, М. Багадзяж. – Мінск : Літ-ра і маст-ва, 2010. – 224 с.
18. Восточнославянский фольклор : слов. науч. и нар. терминологии / Редкол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – 478 с.

Паступіў 19.03.2019

GENRE-STYLISTIC VARIETY OF HISTORICAL NOVEL IN BELORUSSIAN RUSSIAN-LANGUAGE LITERATURE IN THE LATE TWENTIETH CENTURY

V. PALUKOSHKA

The article deals with main principles and methods of historical prose, genre particularities and topics of Belorussian historical novel in the late twentieth century. Analysis of material proved that historical narration was very popular in Belorussian Russian-language literature of the past century. Russian-language novelists were the first to appeal to historical subject in postwar Belorussian literature. The facts of both national and common-slavic history are described in Russian-language historical novels of the time and long-drawn interval from IV till early XX centuries is comprised. Different in style and form compositions of Belorussian Russian-language authors (I. Myalo, K. Tarasov, I. Klaz, E. Skobelev, S. Zaycev, N. Cherginec) expanded substantively event-subject area of national historical prose.

Keywords: *Russian-language literature, Belarusian literature, historical novel.*